

Entreteniment i entreteniments en la cort d'Alfons el Magnànim (1424-1430)

Plays and entertainment in the court of Alfonso the Magnanimous (1424-1430)

LUIS GALAN CAMPOS
gacam@alumni.uv.es

Universitat de València

Resum: El propòsit d'aquest article és analitzar les formes d'entreteniment en la cort reial aragonesa a principis del segle XV, concretament, en el període entre 1424 i 1430 en què el rei Alfons el Magnànim (1416-1458) s'estableix a València. Amb d'aquest estudi volem establir quines són les activitats lúdiques del rei i dels nobles (justes, cacera, entreteniments musicals i qualsevol altre tipus de jocs i espectacles) i determinar quina era la missió d'aquests jocs i passatemps en l'organització de la cort, la diplomàcia i les relacions del rei amb els aristòcrates o, encara, en la propaganda reial.

Paraules clau Alfons el Magnànim, cort, jocs, noblesa, entreteniment.

Abstract: The main purpose of this paper is to analyze which were the forms of entertainment in the Aragonese Royal court at the beginning of the XVth century, more specifically, during the period between 1424 and 1430 during which the king Alfonso the Magnanimous (1416-1458) settled in Valencia. Through this paper, we expect to determine the leisure activities of the king and the noblemen (jousting, hunting, music entertainment and all sorts of shows and games) and to establish the role of the entertainment in organization of the court, the diplomacy, the relations between the king and the noblement or even in the spread of royal propaganda.

Keywords: Alfonso the Magnanimous, court, games, nobility, entertainment.

DATA PRESENTACIÓ: 28/09/2019 ACCEPTACIÓ: 24/11/2019 · PUBLICACIÓ: 26/12/2019

SCRIPTA, *Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, núm. 14 / desembre 2019 / pp. 34 - 47
ISSN: 2340-4841 · doi:10.7203/SCRIPTA.14.15865

1. Introducció

L'estudi del joc i de les formes d'entreteniments en l'edat mitjana deu molt a les aportacions fetes en el clàssic del medievalisme *Homo Ludens* pel neerlandès J. Huizinga. En aquesta obra, Huizinga planteja alguns dels interrogants que se susciten a l'hora de definir el joc, que ell considera un ingredient imprescindible del creixement i la sociabilitat; és una activitat lliure que suposa un parèntesi en la rutina i el treball que entre altres coses inclou una alteració de la realitat amb un principi i una finalitat ben marcats, dins del qual trobem una lògica pròpia i unes regles definides (per exemple, quan els xiquets juguen a imitar la conducció d'un vehicle), que al seu torn imiten la realitat i la reproduïx dins d'uns paràmetres propis. El joc, per tant, no es limita a formar part de les activitats recreatives, sinó que també aconsegueix una funció essencial en la formació dels individus (Huizinga 2007: 33-43).

Encara que aquesta teorització es refereix eminentment als jocs infantils, trobem els seus caràcters principals en els jocs, entreteniments i mascarades realitzats pels individus de la societat medieval, que són qui han deixat més petjada en les fonts i en els quals se centra fonamentalment l'obra de Huizinga.

En aquests jocs en què participen els diferents estaments de la societat medieval, la dimensió formativa o allisonadora cobra una especial importància per raons diferents. Un bon exemple són els diferents jocs militars que es practiquen en ocasions diverses arreu de l'occident medieval i que imiten les formes de la guerra real, com ara, els concursos de punteria o destresa amb les armes en les ciutats, que realitzen els membres de les milícies urbanes, o els tornejos i justes que enfronten cavallers i membres de les elits. La seua finalitat fonamental és mantindre ben entrenats en èpoques de pau els integrants de l'exèrcit (Settia 1990), tot i que en el cas dels tornejos, ja en la baixa edat mitjana, es converteixen més que en simulacres de la guerra en jocs galants (Nadot 2010: 7-11) que serveixen per fer palés el poder d'una classe dirigent, la noblesa laica.

Ensopeguem amb el fet que en els tornejos i justes i altres esports «cavallerescs» els contrincants s'enfronten en combats que imiten les formes de la guerra real, però amb unes regles ben delimitades que exclouen les conseqüències reals dels conflictes bèl·lics (mort, rapinya, etc.) i, a partir del segle XIV, no amb equipament de guerra, sinó amb armes i pertrets especials fets *ex professo* (Riquer 2011: 426). Serveixen per a l'ensinistrament dels guerrers i alhora tenen una funció més profunda: marquen el lloc de cadascú en l'estructura de l'exèrcit medieval i, per tant, en la societat. Sobretot en el cas dels tornejos i justes dels nobles, la classe militar per antonomàsia, integrant la cavalleria pesada, la part més important i principal fortalesa de l'exèrcit feudal (Contamine 1999: 160).

D'aquesta manera podem establir paral·lelismes entre aquests jocs i les grans desfilades o les xicotetes representacions o entremesos que a través de la pantomima sacralitzen l'*estatus quo* i els valors de l'ordre en el món feudal (Narbona 2017: 56-57).

En aquest article ens proposem investigar quins eren els jocs i entreteniments en la cort d'Alfons V d'Aragó, dit el Magnànim (1416-1458), un dels principals sobirans de la Corona d'Aragó, i veure quin paper jugaven en les relacions entre el rei i els cortesans o els membres de la noblesa. O, encara, quina era la funció que tenien aquestos passatemps en el projecte de reafirmació de la monarquia dut a terme pel Magnànim.

Amb aquest objectiu, investigarem no només els jocs militars –que tenen a veure amb l'ús de les armes-, com ara les justes i tornejos i els jocs de punteria amb ballestes o arcs o la cacera, malgrat que aquestos ocupen una posició privilegiada. També tindrem en compte qualsevol altre tipus d'entreniments als que es lliuren el monarca i els seus curials tals com la música o altres formes de diversió de caràcter més mundanal (balls, espectacles d'acrobàcies o prestidigitació, etc), tot i que, com de seguida veurem, aquesta distinció entre entreteniments «populars» i entreteniments «nobiliaris» no sempre resulta encertada i dista de la concepció d'una cultura laica que englobaria bona part de la societat baixmedieval.

2. El rei, la cort i els llibres de comptes

Per entendre les funcions i el relleu dels jocs i dels entreteniments, hem de situar-los en el context de la cort aragonesa en la primera meitat del Quatre-cents. La dinastia dels Trastàmara, que arriba al tron el 1412 després de la greu crisi engegada amb la mort sense descendència del rei Martí l'Humà (1396-1410), es lliura a un important projecte de recomposició de la unitat dels regnes i de l'enfortiment del poder monàrquic, que, en bona part, duu a terme Alfons el Magnànim, qui esdevé rei molt jove, després del breu regnat de son pare, Ferran I (1412-1416).

Cal assenyalar que la forma d'actuar del Magnànim i dels seus successors no es desusada en el context europeu del moment en què les diferents monarquies estan consolidant el seu poder i acumulant nous mecanismes d'intervenció, sobretot davant de les elits tradicionals, com són l'Església, la noblesa o els patriciats urbans, com assenyalen les noves aportacions fetes des de la historiografia del poder.

En aquest sentit, no es pot sostindre que els Trastàmara practicaren una política antinobiliària o, almenys, no va existir un ruptura entre el rei i la noblesa, que sí que detectem en molts altres contextos europeus, tret del breu parèntesi de la guerra civil catalana (1462-1472), quan una part de les elits del Principat de Catalunya es revolten contra la corona. Per contra, els esforços dels reis d'aquesta dinastia estaven orientats a guanyar-se el favor dels nobles dels diversos països de la Corona d'Aragó, els quals jugaren un paper molt rellevant en l'administració reial i les diferents campanyes bèl·liques de la corona.

Les dues intervencions militars en Castella, el 1425 i el 1429-30, i, per descomptat, la llarga campanya de conquesta del regne Nàpols que culminà amb l'entrada del rei a la capital del Realme en 1442, van animar un gran nombre de cavallers i altres individus de la xicoteta noblesa i els patriciats urbans catalans, valencians i aragonesos (Saiz 2010: 227). Per altra banda, els grans llinatges de la Corona d'Aragó estaven molt ben representats en l'administració dels diferents territoris i en la mateixa cort, on podien «fer carrera» servint el rei.

La cort, en efecte, esdevingué un dels principals mitjans de les monarquies del segle XV per «domesticar» aquesta noblesa feudal. No en el sentit que apuntava el sociòleg N. Elías (1991) per a qui la cort va exercir una influència civilitzadora sobre una noblesa feréstega i grollera, sinó perquè va orientar les seues lleialtats cap al naixent estat modern i va canviar les seues formes de sociabilitat (Morsel 2008: 315).

La cort del segon Trastàmara reprén l'estructura de les institucions i dels càrrecs fixada a mitjan segle XIV amb *Les ordinacions de Casa i Cort* (1344) de Pere el Cerimoniós (1336-1385). Des del punt de vista humà, es tracta d'un gegant demogràfic que podia arribar a sumar entre 280 i 340 individus (Garcia 2007: 355). Tot i això, al voltant del rei trobem un cercle més íntim, d'uns 20-40 individus, que formen part del consell del rei i ocupen els càrrecs principals de la casa i la cort i que l'acompanyen en els diferents trasllats de la península Ibèrica a Itàlia. És a través d'aquestos que el rei governava (Soler 2017: 106-107). Per suposat, els trobarem també en els diferents jocs o esbarjos del rei.

Per al nostre estudi, ens hem basat en les despeses del 16 llibres de la Tresoreria real, l'òrgan que administrava els ingressos i despeses de la monarquia, conservats en l'Arxiu del Regne de València i que cobreixen el període de 1424 a 1430, en el qual la cort va radicar a la ciutat de València.¹ I que considerem exemplars, atés que ofereixen un registre continuat i exhaustiu de les activitats i el consum del monarca.

3. Tornejos i jocs militars

Igual que en altres grans corts de l'Europa del moment, els tornejos i les justes, és a dir, jocs militars que enfronten dos o més combatents en un simulacre del combat cavalleresc que té lloc al camp de batalla, tenen una especial rellevància en totes les celebracions de la cort d'Alfons el Magnànim.

Els tornejos o hastiludis naixen de forma paral·lela a la cavalleria i la guerra feudal –els primers registres daten de finals del segle XI– com una forma de garantir la supervivència de les hosts feudals, quan no estaven ocupades en els habituals conflictes entre senyors que marquen el període. Perquè els primitius tornejos no eren sinó combats massius entre dos equips en què participaven tots els membres de l'exèrcit feudal i on s'aplicaven les mateixes regles de la guerra, per tant, hom aspirava als mateixos guanys (capturar l'adversari o fer botí).

¹ Arxiu del Regne de València (ARV), Mestre Racional (MR), 8759, 8760, 8761, 8763, 8765, 8767, 8769, 8771, 8773, 8774, 8776, 8778, 8779, 8781, 8783 i 8785.

No obstant això, a partir del segle XIII els tornejos comencen la seua evolució cap a un concurs més refinat i aristocràtic. En primer lloc, per la seua apropiació per part de les monarquies, que són les que convoquen i posen regles al frenesí dels tornejos, a fi de controlar millor el poder de la cavalleria. En segon lloc, per la influència de les normes d'una cavalleria idealitzada que emana de les novel·les artúriques que coneixen una gran expansió en el segle XIII amb l'aparició de la *Vulgata artúrica* (Flori 2001: 131-134).

En conclusió, els tornejos es converteixen en espectacles cars i fastuosos dels que s'exclouen els membres més petits de la host (els qui no són nobles ni cavallers) i que serveixen per mostrar el poder d'aquesta cavalleria nobiliària. Però perden protagonisme perquè suposen ja una càrrega excessiva per als seus organitzadors, davant de les més senzilles justes (juntres o rengs de junyir), consistents en combats individuals en què un cavaller –aventurer– ha d'aconseguir vèncer un cavaller que defensa una posició –taulatger o mantenidor– per passar sobre aquesta o ocupar-la (Nadot 2010: 10).

Tanmateix, no hauríem de caure en el parany de pensar que ja els tornejos s'havien convertit en pures frivolitats, o encara en sucedanis descafeïnats de la guerra, quan no hi havia cap conflicte real a la vista. Els tornejos i les juntres que imiten les formes de la guerra formen part, doncs, de la identitat guerrera col·lectiva de la noblesa occidental, però també el fet que el rei els celebre els serveix per reivindicar el seu paper de principal i cap dels nobles i situar-los al seu voltant.

Entre l'estiu de 1424 a Barcelona estant (s'instal·laria a València a la tardor d'aquest any) i la seua tornada a la capital del Principat el 1430 per preparar l'expedició de conquesta que eixiria de Catalunya en maig de 1432, el rei celebra vora una vintena de rengs de junyir; bé en l'hort del seu palau del Real en València, bé en places i mercats de diferents ciutats dels seus dominis, com ara en Barcelona, a la Plaça del Born, davant dels Convent dels Franciscans de Terol i, sobretot, en la Plaça del Mercat de València, i participa en els tornejos que organitza la ciutat de València en juliol de 1428 amb motiu de la visita de l'infant Pere de Portugal (Rodrigo 211: 180).

El caràcter espectacular de la prova obliga a preparar amb cura l'espai escollit. És habitual que el terreny, per exemple, quan es juguen en el jardí del Real, es delimita amb un terrer o reng de fusta o de canyes.² En el cas de la taula de junyir celebrada a Barcelona en agost de 1424 en què el rei «deslliurà aquell dia X aventures e feu XXI carreres», es va tindre compte de llevar els postics de la plaça per ampliar l'espai i es va recobrir aquella amb draps blancs i rojos (Sans 1992: 19).

Aquesta combinació de colors és la divisa personal del Magnànim, la qual referencia, possiblement, l'Orde de Cavalleria de la Gerra i l'Estol, fundat per son pare el 1403, i de la qual ell mateix era Gran Mestre. La podem veure també en els paraments que decoraven la plaça del Mercat en les celebracions per l'arribada del príncep portugués, a l'estiu de 1428.³

2 ARV, MR,8765, f. 84v.

3 AMV, Clav. Comuna, 48, 1.

A més, en aquestos espais es feien col·locar cadafals perquè s'hi col·loquen les autoritats i els espectadors de més dignitat, com «la reina, la infanta i altres dames i donzelles de la seua cort».⁴

De la mateixa manera, la posada en escena dels junyents es realitza amb sumptuositat. El rei que hi juga amb els seus germans, els infants Enric, Gran Mestre de l'Orde de Sant Jaume, a Castella, o Pedro, duc d'Albuquerque, quan se troben a al cort, els seus cortesans o els diferents cavallers que hi participen, apareixen davant del públic amb vistosos «penatxos» (plomalls) de plomes d'estruç tenyides.⁵ A més a més, el rei es fa elaborar costoses armes i equipaments, només per al joc,⁶ o fins i tot veritables abillaments temàtics, com ara el que va portar en una de les taules que va celebrar el 14 de juliol de 1426, en què va fer d'aventurer «a la manera ytaliana», duent «arnés de guerra»: un elmet amb un plomissall i ales i cua de Vibre, és a dir, la Tarasca o Cucafera, fets de 40 plomes d'estruç.⁷

L'ús d'aquestes disfresses no és una simple extravagància, sinó que a més d'accentuar la vistositat dels combatents i destacar el seu poder econòmic, moltes vegades formen part d'una temàtica de la prova en qüestió, igual que l'ús de decorats.

El diumenge 9 de març de 1426 (o potser el següent, 16 de març), el rei va organitzar un altre reng de junyir, aquesta vegada com aventurer, a la Plaça del Mercat de València, en què va acudir amb un entremés o petita representació mòbil compost de tres carros sobre els qual hi havia tres deesses entronitzades que duïen ceptre i corona, els atributs de la reialesa.⁸

Dos mesos després, el 23 de juny, en honor de l'infant Enric, la seua esposa la infanta Caterina i la infanta Elionor, germana del rei, vinguda novellament a València, el rei organitza un dels seus rengs més exuberants en què actua defensant com a taulatger, amb el seu cambrer, Frederic, comte de Luna, l'armer Ferrer de Lanuza i el cavallerís Berenguer de Fontcuberta, un «castell de la Fada Morgana» amb cinc torres que el rei mana per «fer retances» o desafiaments a «cavallers errants»; en altres paraules, a cavallers que feien una volta per les corts europees a l'encalç de batre's en aquests combats i obtindre prestigi.⁹

Posteriorment, l'1 de maig de 1427, el rei «còrrech llarg a la ytaliana», davant del Real de València amb dotze «hòmens salvatges» provists de dotze gonells, dotze parells de calces amb afegitons de cànem i dotze visarmes de fusta.¹⁰

4 ARV, MR, 8771, f. 75r.

5 ARV, MR, 8763, f. 109v.

6 ARV, MR, 8765, f. 90r.

7 ARV, MR, 8765, f. 64v.

8 ARV, MR, 8763, f. 69r.

9 ARV, MR, 8765, f. 62r-v.

10 ARV, MR, 8769, f. 150r.

Per concloure, hem d'aclarir que l'elecció d'aquestes temàtiques i els seus ornaments no és casual, sinó que obeeix a la necessitat del rei de plasmar un missatge. El mateix desenvolupament del torneig –mig joc, mig sainet– serveix també per a la propaganda reial. Encara que resulta sempre complicat endinsar-nos en el llenguatge dels símbols i les alegories, sobretot atesa la mancança de fonts narratives, podem aventurar que temàtiques com ara la lluita del rei contra homes salvatges o la Vibra, el monstre de l'Apocalipsi, responen a un *topos* en que el rei-cavaller derrota el Mal i el caos en nom del Bé (Massip 2003: 56-59).

Deixant de banda les taules de junyir, trobem el monarca i els seus en diferents jocs amb armes, com el joc de les canyes en què diferents adversaris imiten la lògica de la junta, llençant-se canyes enlloc de llances (Hinojosa 2013: 235), o el joc de la fletxa o de la ballesta, que ben possiblement es tracte de jocs de punteria i destresa amb aquestos projectils. En aquestos entreteniments podem observar que els jugadors duen robes especials, que de vegades el rei regala als seus companys, i que el monarca reparteix premis i fa acompanyar la partida de música i d'un àpat.¹¹

4. Cacera

A banda d'aquestos «esports militars», l'entreteniment per antonomàsia de l'aristocràcia occidental és la cacera. Igual que en el cas dels tornejos i les justes, en el seu origen la cacera practicada pels nobles és una forma més de continuar l'ensinistrament militar, sobretot de les habilitats per muntar a cavall. Tanmateix, la cacera aconpleix una funció simbòlica de gran relleu: permet fer palés el domini sobre els espais rurals i encara poc domesticats (muntanyes, fons de valls, aiguamolls) on es practica la cacera.

Poc a poc, i al llarg dels segles XII al XV, la cacera practicada per «raons lúdiques» esdevé un altre «esport noble», la practica del qual és enormement costosa, perquè s'han de pagar estris cars i robes especials per a la cacera, a més d'animals auxiliars com gossos i falcons i els servidors que en tenen cura, per la qual cosa, la imatge de l'aristòcrata es converteix en la del caçador (Morsel 2008: 296).

El rei practica la cacera en nombroses ocasions al llarg de l'any, tal com hem pogut extraure de la documentació consultada. Les referències són particularment prolífiques durant els períodes que visita el baix Aragó, com ara a la tardor de 1425, quan tornava a València des del regne de Castella, o en l'hivern de 1427-1428, mentre estan obertes les corts del regne a Saragossa, en què aprofita per fer «cassa de munt», és a dir, de cèrvids i senglars, en les muntanyes, en paratges com ara el lloc d'Hoyos Negros, a Terol.

Per altra banda, al regne de València les partides de cacera es limiten als espais al voltant de la capital, per exemple, l'Albufera o la devesa de Torrent, o fins i tot, en alguns casos, en els camps que

11 ARV, MR, 8783, f. 209v.

envolten la ciutat de València, en terrenys que es preparen expressament. N'és un bon exemple el fet que en abril de 1426, el tresorer registra l'«esmena», o sia, la indemnització, a un propietari, per un camp de cereals que han inundat per practicar la «cassa de ribera».¹²

La utilitat de la cacera per al rei consisteix a poder reunir-se amb tots els nobles i cortesans seguits per un grup ben nodrit de servidors especialitzats en aquelles tasques i en la cura dels animals. En les partides de cacera, el rei va amb els seus germans, els infants Enric i Pedro, i els seus fidels més propers, que sabem que s'hi troben amb ell perquè ordena que se'ls confeccionen robes especials per a aquest esport. Entre d'altres, fra Berenguer de Fontcuberta, cavallerís del rei, els cambres mossén Ramon Boil, mossén Garcerà de Requesens i el donzell en Vidal de Blanes, mossén Pere Ciscar i mossén Joan Vallterra, «lo jove», en gener de 1428.¹³

Els servidors que s'encarreguen de facilitar la cacera en la casa del rei són, principalment, els munters i els falconers. Per un costat, els munters o munters a cavall, que duen una lliurea amb els colors de la seua divisa, blanca i roja, s'encarreguen de «metre en mida» (ensinistrar) els cans («sahuessos», «alans» i «podenchs») i els falcons del rei.¹⁴ Per un altre costat, per a tindre cura i mantindre en bon estat aquestos ocells, hi ha els falconers, encapçalats pel falconer major del rei, càrrec que entre 1426 i 1429 ocupa el cavaller mossén Ausiàs March, i un cert nombre de «sotsfalconers» que podia arribar a cinc o sis, depén dels anys.

Sens dubte, la compra i ús de gossos i, sobretot, de falcons, mereixeria un estudi a banda per la profusió de referències que hem trobat i les profundes implicacions de la possessió, ensinistrament i pràctiques cinegètiques amb aquestos animals.

El falcó és un dels principals atributs animals de la noblesa occidental i la reialesa pel seu caràcter predador, la dificultat d'ensinistrar-los, la seua utilitat per a la cacera i el seu cost prohibitiu. La comptabilitat de la casa del rei ens forneix de nombrosos exemples. Hi trobem una gran varietat d'espècies de falcons, dels xicotets i comuns peregrins fins a provençals, grafants, montarins o els costosos «sarchs» que arribaven a la cort des d'indrets tan llunyans com l'illa de Creta i podien costar fins a 15 florins cadascun,¹⁵ i «grifauts», el preu dels quals podia ultrapassar els 50 florins.¹⁶

El seu alt valor s'explica per la seua procedència llunyana. Efectivament, calia importar-los. No només de Creta, com en la referència anterior es pot veure, sinó que també el rei envia els seus servidors a buscar-los a Barcelona o fins i tot a Flandes, molt possiblement perquè els seus ports

12 ARV, MR, 8763, f. 92v.

13 ARV, MR, 8771, f. 61v.

14 ARV, MR, 8773, f. 65v.

15 ARV, MR, 8763, f. 55r.

16 ARV, MR, 8760, f. 81v.

servien d'entrada a les mercaderies bàltiques, i, entre elles, els preciosos falcons de Prússia.¹⁷ La importància d'aquest animal pot detectar-se, a més, pel fet, que en diferents ocasions s'encomanen diversos «guarniments» i peces per vestir-lo, com ara cascavells, arnesos i tornets, o el fet que formen part continuadament dels regals que fa el rei o dels que li envien altres aristòcrates, una bona mostra de la qual cosa apareix en març de 1427, quan el rei fa despesa de 208 florins en catorze falcons, tres dels quals romanen en possessió del falconer major, mentre que els altres onze són regalats al rei de Navarra (el germà del rei, l'infant Joan), i a diversos cavallers de la cort.

En conjunt, la magnificència observada en les caceres reials on un gran grup de nobles ben vestits cavalquen rodejats d'una plèiade de servidors i amb costosos animals, serveix per mostrar el poder del rei i dels seus nobles i reafirmar el seu poder sobre els seus territoris. El rei s'identifica com el primer dels nobles, dels quals s'envolta, i reforça els seus lligams amb els magnats i els seus cortesans que formen part d'aquesta activitat als quals els fa regals ben generosament.

5. Música i jocs procaços

Ara ens toca fer referència a altres passatemps que formen part de la vida en la cort i que pel seu caràcter més anecdòtic o el fet que no siguin tan fastuosos com les activitats ja enunciades o que no representen tan purament els «ideals cavallerescs», moltes vegades són indègudament oblidats.

Al costat del rei, ensopeguem contínuament amb la presència de músics, «ministrers» o «sonadors»: bé assalariats del rei, bé músics itinerants. I també, altres individus que realitzen tota mena d'exhibicions, des de ballarins fins a malabaristes o altres circenses per al rei i la seua cort. Açò, sense comptar totes les vegades en què els trobem implicats en pantomimes o bromes pesades, poc edificants.

Hem de fer ací una sèrie de consideracions prèvies. En no poques ocasions, a l'hora d'estudiar les formes de relacionar-se dels grups nobiliaris i les corts principesques, les diferents activitats es classifiquen en entreteniments «propis dels nobles», com les justes i la cacera, i les «bufonades», més pròpies, pensàriem, de les classes populars. I això, influïts enganyosament per una visió romàntica de la «cultura cavalleresca».

En primer lloc, els estudis sobre les corts baixmedievales i modernes han estat durant molt de temps influïts pel model que definia el sociòleg i filòsof alemany N. Elias (1991), per al qual la cort va constituir un instrument de «civilització» de la bàrbara noblesa feudal que va anar canviant a poc a poc les seues formes de relacionar-se, violentes i vulgars, cap a formes més refinades i galants, que anirien expandint-se a al resta de la societat occidental. Ara bé, aquesta és una lectura moralitzant que separa pràctiques «bones i refinades» de la cort, de «pràctiques vulgars i arcaïques», i no intenta entendre el funcionament de les relacions entre els grups dirigents.

17-ARV, MR, 8779, f.100r

Per continuar, hem de considerar que les fonts que s'han utilitzat tradicionalment per estudiar els comportaments dels aristòcrates, la literatura i els discursos pronunciats per eclesiàstics, donen una visió enganyada del que era la societat baixmedieval. D'una banda, la literatura cavalleresca que eclosiona en el segle XIII i es contínuament versionada en els segles següents, reproduint les aventures dels cavallers de la Taula Rodona, de Carlemany, dels herois de Troia o de la Primera Croada, etc., ens mostra personatges totalment virtuoses, que es comporten seguint uns valors absolutament ideals.

D'altra banda, la literatura eclesiàstica, sobretot els sermons dels moralistes més cèlebres, de Jacques de Vitry en el segle XIII a sant Vicent Ferrer i fra Bernardino, a principis del segle XV, condemnen el comportament dels més poderosos, que es lliuren a una vida de disbauxa i desmesura, en tornejos, festes, etc.

No obstant això, moltes vegades s'ha perdut de vista que la condemna que fa l'Església als grans s'estén a tota la societat laica del moment, des de les elits fins a les classes subalternes, als que s'urgeix a canviar les seues formes de vida. Una mirada atenta als sermons ens permet concloure, doncs, que l'Església, en termes generals, condemnava quasi tots els entreteniments de la societat laica; la qual cosa ens indica que rics i pobres, grans i menuts, compartien determinats gustos i una cultura comuna de l'entreteniment: en definitiva, una cultura laica i una forma d'entendre el món transversal a les classes socials.

En aquesta categoria trobaríem els jocs d'atzar, pràctiques més o menys supersticioses per obtenir fortuna i amor, jocs amb animals, com ara braus, balls i espectacles circenses o, en general, entreteniments que tingueren com a protagonistes les dones o tingueren un component eròtic. No hi hauria, doncs, almenys en el segle XV en què s'emmarca el nostre estudi, una separació rígida entre una «cultura de les classes altes» i una cultura dels sectors populars, sinó que, malgrat que podríem arribar a detectar algunes diferències d'usos, comportaments, etc., tots els laics compartirien molts elements d'una cultura comuna.

Tenim, per un altre costat, nombrosos estudis, com el de S. Maria Cingolani (2016: 246-248), que palesen el fet que en les reunions entre prínceps i aristòcrates, membres de la noblesa feudal, en definitiva, aquests entreteniments podien tindre un paper rellevant, com ara, per facilitar les converses i tractes entre ells.

El món del Magnànim és un món de música. En la tresoreria abunden les referències de pagaments a diversos especialistes en diferents instruments, els sonadors de «xirimies», «de corda» o els trompetes. Aquests darrers tenien, potser, una funció destacada en la casa del rei, encarregats d'anunciar les proclames reials, els esdeveniments més importants de la vida en la cort o tocant durant els tornejos i altres proves esportives.¹⁸

El paper dels músics en relació amb aquests jocs cavallerescos i altres missions no relacionades directament amb les seues habilitats, els situa en una posició especial entre els servidors del monarca.

18 ARV, MR, 8760, f. 122r.

És ben habitual que en la comptabilitat es considere en un mateix grup aquests músics i diferents heralds o reis d'armes de la casa del rei (Catalunya, Aragó, Sicília o Siti Perillós),¹⁹ que eren els custodis de les regles del saber cavalleresc i màxims responsables, en teoria, del bon funcionament dels tornejos i justes, malgrat que no podem confirmar la seua presència en les taules de junyir adés mencionades.

Sembla, més bé, per les contínues referències als ornaments que mana el rei que fabriquen per a ell amb les seues divises,²⁰ i la presència, bé dels seues heralds i músics, bé dels heralds i músics d'altres monarquies (de Portugal, Castella o de França) en la seua cort, que exercien una funció de representació del monarca, propera a la diplomàcia, i que s'inscrivien en la lògica de la cort feudal, en la qual els diversos agents del món cavalleresc (cavallers errants en cerca de glòria, heralds i músics) es desplaçaven de cort en cort. Fins i tot, en alguns casos, no podem descartar que pogueren exercir funcions d'informants o d'espies.²¹

Aquests heralds músics i trompetes, per tant, jugaven un rellevant paper, més enllà dels entreteniments, aprofitant la naturalitat amb que es movien en espais cortesans i la facilitat per viatjar i ser acollits per prínceps estrangers. Per això es compten entre els servents assalariats del rei.

Ara bé, en els registres de Tresoreria podem trobar també un seguit de personatges itinerants (que només apareixen ocasionalment) i que arriben a la cort per oferir les seues habilitats al rei i els seus propers; en aquest cas, sí que podríem parlar més pròpiament d'artistes itinerants o gent del circ.

El fet que els seus pagaments es registren sota conceptes com «graciosament» o com a «racions», ens pot indicar que era gent que vivia de fer el seu espectacle davant dels poderosos o qualsevol altre públic que els contractara o que simplement acudira a veure'ls. Així, observem que el rei dóna 20 florins a Margarida, balladora,²² 10 florins al francès Gilet Lifrant (Lefranc?), qui havia fet «alguns trempaments e jochs denant lo senyor rey», o sia, molt possiblement alguna mena de malabarista,²³ i altres 10 a «comare i compare balladors», és a dir, a un matrimoni que es dedicaven a aquest espectacle, perquè es compren un llaüt nou.²⁴

19 ARV, MR, 8765, f.117v.

20-Per exemple, en febrer de 1431 es registra un pagament a l'herald Sicília per un «smalt ab les armes reals d'Aragó». ARV, MR,8781, f. 50v.

21 Ens referim a un albarà signat el 9 de juliol de 1429, en plena guerra contra Castella, en el qual es paga 20 florins al rei d'armes Aragó, a tres espies i a l'herald del rei de Portugal (aliat del Magnànim) sota el concepte «anar a Castella secretament». ARV, MR,8776, f. 53r.

22 ARV, MR, 8761, f. 86v.

23 ARV, MR, 8781, f. 93v.

24 ARV, MR, 8783, f. 74v.

Aquestos espectacles i jocs potser formarien part de la categoria d'entreniments no propis de la cort reial, sinó transversals a aquesta cultura laica de l'entreteniment de la que hem parlat abans. Per posar un exemple, encara que no n'està exempta, les referències a llaüts són minses entre els assalariats habituals de la Tresoreria, entre els que trobem una enorme profusió de xeremies, arpes, trompetes i tot tipus d'instruments de corda. No obstant això, convé aclarir que el rei no només té al seu servei músics *stricto sensu*, sinó que també hem localitzat mestre Esteve Turió «voltajador de la casa del senyor rey»²⁵ o Joana, esposa del ministrer Joan de Montpalau que apareix com a «balladora».

Açò ens indica que no hi ha una separació formal entre la música curial i altres entreteniments que hi estarien més lligats del que sembla en l'esbarjo de la cort; ni tampoc entre la cort i la resta de la societat.

Tot seguit podem trobar com el rei participa en altre tipus d'entreniments que potser s'adequarien més al títol d'aquest apartat pel seu tarannà burlesc o transgressor.

En juliol de 1426, Maria Ciscar, prostituta de València, rep permís del rei per vestir-se d'home i se li confeccionen robes a tal efecte, a imitació de la lliurea dels munters del rei.²⁶ O quan se troba en Lleida, en les darreries de 1430, regala alguns diners com a «strenes» al Bisbató novell, que se celebrava anualment el Dia dels Innocents en la Seu de la ciutat, és a dir, un joc d'inversió en què un membre jove del clero era vestit com un bisbe i podia donar ordres i posar reptes als participants en el joc, com en altres jocs infantils, com ara el modern *Simon says*; un tipus de joc en què, malgrat que hi participen personatges de tota mena i condició no estava ben vist per els autoritats eclesiàstiques.

Encara que resulta difícil sostroure aquests jocs de tarannà provocatiu del món de les anècdotes, sobretot perquè la parquedat de la font i la seua mancança en altres fonts literàries ens impedeix fer una interpretació més acurada, aquesta mena de passatemps confirmen l'existència d'aquesta forma laica d'entendre el món transversal als diferents estaments, que recull preocupacions i formes de veure la vida comunes: la inversió de l'ordre social, la transgressió a l'autoritat que no fa sinó confirmar la presència d'aquesta autoritat (Narbona 2017). Tanmateix, no només tindrien una funció satírica, sinó que estudis com el de S. M. Cingolani ens indiquen que, per exemple, abans de la seua supressió, el 1338, en la cort aragonesa hi hauria un «rei arlot», responsable de tindre prostitutes al servei de la cort, que podem detectar en algunes visites diplomàtiques (Cingolani 2016: 230) i que per tant jugarien un paper important en els tractes entre aristòcrates.

En conjunt, tots aquests entreteniments i els professionals que els proporcionen acompleixen diverses funcions en l'entorn reial de la diplomàcia i el contacte entre els nobles en l'esbarjo a l'entreteniment, i per mostrar la deferència del rei amb els seus súbdits més petits.

25 ARV, MR, 8783, f. 53r.

26 ARV, MR, 8765, f.70v-71r.

6. Conclusions

Els diferents jocs i entreteniments del rei que podem rastrejar a través dels registres de la Tresoreria van més enllà de l'esplai o del seu caràcter lúdic, i formen part dels projectes de reafirmació del poder monàrquic i de les seues relacions amb les elits. En primer lloc, pel seu caràcter eminentment col·lectiu: el rei no gaudeix en solitari de la cacera o els diferents jocs amb armes, incloent les taules de junyir, sinó que juga amb els seus cortesans i els altres aristòcrates a qui fa regals generosament.

Per altra banda, al costat d'aquests entreteniments que han estat classificats tradicionalment com «curials» o «nobiliaris», ensopeguem també amb la música, el ball, els espectacles i altres tipus de diversions que s'integren en una forma laica d'entendre el món, a la qual no se sostrauen la noblesa ni les elits dirigents.

Aquests, a més d'ajudar a reproduir simbòlicament l'ordre del món tal com era establert, ajuden el rei a relacionar-se amb els nobles i els cortesans i, també, a reforçar les seues relacions amb les elits –que tindrien un paper principal en els projectes del seu regnat– i a lubricar els conductes de la diplomàcia, sobretot en els encontres amb prínceps o altres dignataris estrangers, funció aquesta en moltes ocasions menystinguda o considerada immerescudament secundària.

Per concloure, els jocs i els entreteniments permeten transmetre els missatges de la propaganda reial, com ara en els combats contra éssers imaginaris que representen el caos, del qual el rei protegeix als seus fidels i els seus súbdits, o la imatge d'un rei generós que convida els que li són més propers i no deixa de tindre cura dels més petits a l'hora de distribuir sense mesura, tal com dicten les normes de la moral cavalleresca.

Bibliografia

- Cingolani, S. M. (2016) «Entretenimientos, placeres, fiestas y juegos en la corte de los reyes de Aragón en el siglo XIV», *En la España medieval*, 39, pp. 247-248.
- Contamine, P. (1999) *La guerre au Moyen Age*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Elias, N. (1991), *La civilisation des moeurs*, París, Calmann-Lévy.
- Flori, J. (2001) *Caballeros y caballería en la edad media*, Barcelona, Paidós.
- García Marsilla, J.V. (2007) «Vestir el poder. Indumentaria e imagen en las cortes de Alfonso El Magnánimo y María de Castilla», *Res Pública*, 18, pp. 353-373.
- Hinojosa Montalvo, J. (2013) «Torneos y justas en la Valencia foral», *Medievalismo*, 23, pp. 209-240.
- Huizinga, J.(2007) *Homo Ludens*, Madrid, Alianza Editorial.
- Massip Bonet, F. (2003) *La monarquía en escena. Teatro, fiesta y espectáculo del poder en los reinos ibéricos : de Jaume el Conquistador al Príncipe Carlos*, Madrid, Consejería de las Artes. Dirección General de Patrimonio Cultural.
- Morsel, J. (2008), *La aristocracia medieval : el dominio social en Occidente (siglos V-XV)*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- Nadot, S. (2010) *Rompez les lances! Chevaliers et tournois au Moyen Age*, Paris, Éditions Autrement.
- Narbona Vizcaino R. (2017) *La ciudad y la fiesta: cultura de la representación en la sociedad medieval*, Madrid, Síntesis.
- Riquer, M. de (2011) *L'arnès del cavaller: armes i armadures catalanes medievals*, Barcelona. Edicions La Magrana.
- Rodrigo Lizondo, M. (ed.) (2011) *Melcior Miralles: Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, València, Publicacions Universitat de València.
- Sans i Travé, J. M. (ed.) (1992) *Dietari o Llibre de jornades (1411-1484) de Jaume Safont*, Baelcona, Fundació Noguera.
- Settia, A.A. (1990) «*Ut melius doceantur ad bellum*: i giochi di guerra e l'addestramento delle fanterie comunali» dins Barutti Cercopieri, M.V. (ed.) *Civiltà del torneo: (sec. XII - XVII) ; giostre e tornei tra medioevo ed età moderna ; atti del VII Convegno di studio ; Narni 14 - 15 - 16 ottobre 1988*, Narni, Centro di Studi Storici, pp. 1-27.
- Soler Molina, A. (2017) *La cort napolitana d'Alfons el Magnànim : el context de Curial Güelfa. Vol I : Enyego d'Àvalos i el Nàpols alfonsí*, València, Institució Alfons el Magnànim-IEC-UVEG.